

‘Nasconder l’arte con l’arte’ Over amusante 19de-eeuwse etiquetteboeken en *galatei*

Bespreking van: Annick Paternoster & Francesca Saltamacchia, *Le leggi della cortesia. Galateo ed etichetta di fine ottocento: un’antologia*, Novara, Interlinea, 2018, 157 p., ISBN 9788868572259, € 12.

Els Jongeneel

Twee onderzoeksters, verbonden aan de Università della Svizzera italiana in Lugano, Annick Paternoster en Francesca Saltamacchia, publiceerden in 2018 een vermakelijk boekje. Het betreft een verzameling fragmenten ontleend aan Noord-Italiaanse etiquetteboeken en teksten over goede manieren uit het einde van de 19de eeuw, een periode waarin het genre een grote bloei doormaakte. De bloemlezing is een uitvloeisel van een digitaliseringsproject van beide redactrices, het Corpus dei galatei italiani ottocenteschi (CGIO), van tweeënvijftig boeken van wellevendheid (de zg. ‘galatei’) en etiquetteboeken uit het bezit van bibliotheken in het kanton Ticino.

In het voorwoord tot de anthologie vat Stefano Prandi, hoofd van het Italiaans Instituut van de Università della Svizzera italiana, het waarom van de toenemende belangstelling in Italië voor het savoir-vivre sinds de 18de eeuw in enkele treffende woorden samen: de verburgerlijking van de maatschappij waarin het privé-leven en de daarmee verbonden *politesse* het winnen van de heroïsche deugden van de aristocratie. De aan koopkracht winnende burgerij krijgt belangstelling voor verfijnde omgangsvormen in een naar binnen gekeerde maatschappij, waardoor men sociale status hoopt te verwerven.

In hun introductie gaan Annick Paternoster en Francesca Saltamacchia verder in op de belangstelling voor etiquette en regels van wellevendheid aan het einde van de 19de eeuw. Aangezien zij de belangstelling voor de ‘bon ton’ als een cyclisch fenomeen willen neerzetten, in en buiten Italië, beginnen zij met het maken van enkele opmerkingen over wellevendheid en etiquette in de huidige tijd. Onderzoek op internet geeft aan dat de belangstelling voor etiquette momenteel weer toeneemt, na een periode van bloei en teloorgang. De economische boom in Italië in de jaren 1950 en ’60 veroorzaakte bij de ‘nieuwe burgerij’ belangstelling voor goede manieren, maar die taande weer gedurende de non-conformistische periode na 1968.

Vervolgens komt de periode ter sprake die de geciteerde etiquetteboeken in de anthologie bestrijken, ca. 1880-1914. De overgang van etiquette in onze geglobaliseerde samenleving naar de late 19de eeuw is enigszins abrupt. Ik ben van mening dat de passage over leefregels in de huidige tijd beter aan het eind van de inleiding geplaatst had kunnen worden. Tevens moet de lezer lang wachten alvorens

de genres 'galateo' en 'libro di etichette' duidelijk worden geformuleerd. Een *galateo* is een geschrift over goede manieren bestemd voor de 'kleine burgerij' die moet worden onderwezen hoe zich te gedragen, om zo hogerop te komen in de samenleving. Het etiquetteboek bevat een aantal nauwgezette regels van wellevendheid bestemd voor de aristocratie en vooral, aan het einde van de 19de eeuw, de hoge burgerij. De Italiaanse voorlopers zijn respectievelijk *Il Libro del cortigiano* (1528) van Baldassare Castiglione en de *Galateo* (1558) van Giovanni della Casa, twee geschriften opgesteld in een tijd waarin het individu en diens relatie tot de maatschappij op de voorgrond treden.

Aan het einde van de 19de eeuw komt het etiquetteboek in Italië tot grote bloei, in tegenstelling tot de *galateo*. Dit valt onder andere te verklaren vanuit toenemende sociale spanningen, waardoor de *galateo*, gericht op het bevorderen van eenheid en nationale identiteit, na de eenwording van 1861 aan aantrekkingskracht verliest. Leefregels voor de heersende klasse, de gegoede burgerij, die bovendien profiteert van een economische opleving in Noord-Italië, komen in de belangstelling te staan. Terwijl de 19de eeuwse *galateo* hoofdzakelijk door mannen wordt geschreven, zijn de auteurs van die laat 19de-eeuwse etiquetteboeken opmerkelijk genoeg vrouwen van hogere komaf, die erin slagen het leven binnenshuis – nog altijd voorbehouden aan de vrouw – te combineren met een literaire loopbaan. Sommigen schrijven ook romans, hebben journalistieke ervaring en publiceren in vrouwenbladen, zoals bijvoorbeeld Matilde Serao. Het merendeel van deze auteurs zijn gescheiden vrouwen of weduwen. Zij richten zich doorgaans tot de welgestelde vrouw en beschrijven haar loopbaan. Die bestaat uit twee fasen, voor en na het huwelijk, met de daarbij behorende 'sociale ruimte': de dagbesteding, het diner en het souper, het bal en aanverwante galafeesten, de schouwburg, uitstapjes naar zee en naar wat we tegenwoordig wellness baden zouden noemen, en naar de bergen – het 'alpentourisme' is in opkomst.

De samenstellers van de anthologie hebben de voorkeur gegeven aan de etiquetteboeken, hoewel ook enkele fragmenten ontleend aan *galatei* zijn opgenomen. De reden die zij hiervoor aangeven is de relatieve onbekendheid van de publicaties met etiquette-regels, dit in weerwil van hun vaak onderhoudende en humoristische stijl die hen goed leesbaar maakt voor de lezer van de 21ste eeuw, in tegenstelling tot – aldus de samenstellers – de bombastische en belerende stijl van veel *galatei*. Situaties en menselijk gedrag zijn herkenbaar voor het huidige publiek, ondanks de grote verschillen in maatschappelijke context. Bijzonder vermakelijk in dit opzicht zijn enkele fragmenten over het reizen, met praktische wenken over hoe zich te gedragen in de trein (fragm. 16) en in het hotel (fragm. 17). Ronduit hilarisch is 'De jacht op de echtgenoot' (fragm. 2) waarin de vooralsnog vruchteloze pogingen die worden ondernomen om een wederhelft aan de haak te slaan, ter sprake komen.

De anthologie is samengesteld uit zeventwintig fragmenten ontleend aan tien teksten, waarvan er zeven door vrouwen en drie door mannen zijn geschreven. De fragmenten zijn onderverdeeld in drie delen: 'In het gezin', 'Ontvangst en bezoek', en 'Op reis'. Het derde deel bevat de meeste fragmenten, niet alleen vanwege hun grote vermakelijkheid, maar ook omdat de samenstellers enkele reproducties hebben ingevoegd, afkomstig uit het Ghiringhelli fonds in de kantonale bibliotheek van Lugano, een verzameling van etsen, gravures en geïllustreerde boeken over het toerisme in Ticino tussen 1600 en 1900.

De gehele bloemlezing overziend lijkt een opmerking van Giovanni Rajberti (fragm. 10, p. 76, *L'arte di convivare spiegata al popolo*, Milano, 1850) de meest treffende en ook nog toepasselijk op de huidige tijd: 'Il mondo è un teatro, e la vita è una lunga commedia, quando non è corta: noi tutti ora siamo spettatori, e pretendiamo divertirci ed essere perfettamente illusi; ora siamo attori, e dobbiamo rendere con arte somma il carattere che ci tocca o che ci scegliemmo a rappresentare; altrimenti

la platea fischia'. Of zoals meer dan drie eeuwen eerder Castiglione het formuleerde, geparafraseerd door dezelfde Rajberti: 'bisogna nasconder l'arte coll'arte'.

Els Jongeneel

Dpt. European Languages and Cultures (French, Italian)

University of Groningen

Oude Kijk in 't Jatstraat 26

9712 EK Groningen (Olanda)

e.c.s.jongeneel@rug.nl